

Владимир Остојић¹
Филозофски факултет у Никшићу
Катедра за српски језик

ПРИЛОЗИ И ЊИХОВИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ГОВОРУ СЕЛА ВРЕЛА (ЖАБЉАК)

У овом раду аутор је разматрао морфолошко-синтаксичке карактеристике прилога и ријечи у њиховој функцији у говору села Врела. Врло је широка употреба разноврсних прилога модалних ријечи и сличних израза другог карактера. Облички су врло разноврсни и фонетско-морфолошки уобличени разним речцама. Творбено су посебно интересантни тзв. сложени прилози и сви представљају врло занимљив синтаксички материјал

Кључне ријечи: синтакса, морфологија, прилози, речце, уобличеност, изрази, сложенице, синонимија, супституција.

I

1. Врела се налазе на шестом километру југоисточно од Жабљака. Село је смјештено на језерској висоравни која се простира непосредно испод дурмиторског масива до кањона ријеке Таре између Штуоца, Црнога врха и Пирлitora до горњег тока ријеке Буковице односно до планине Ивице. Врела и његово становништво, као и читава језерска висораван, припадају племену Дробњак.

2. Село се управо налази на размеђи Језера и Шаранаца. Знатно мањи дио овога села (Горња Врела) припада Шаранцима. Његова сјеверна кота Пирлитор налази се изнад ријеке Таре. Некада главни каравански пут и једини путни правац водио је из Пљеваља и Затарја преко Пирлitora, средином Врела, преко Језера и Дробњачког корита до Никшића.

3. Врела су прво насељено мјесто на језерској висоравни и прво село које су населили Словени. Од 2. в. прије наше ере до 12 вијека ту је живјело романизирано племе Кричи. Дробњаци су их у 14. вијеку претјерали преко Таре и запосјели њихово подручје. Врела као и цијело језерско-шаранско подручје је под Турцима од 1468. (Остојић 1996:29). У Врелима је основана и прва језерско-шаранска школа. Тек касније, послије коју деценију, оснива се школа у Жабљаку. Дуго времена су Врела на неки начин била централно село ове дурмиторске регије у којој су се смјењивали и укрштали различити језички утицаји, што је до-

1 vladimiro@t-com.me

вољан разлог да село добије монографски опис говора. Ту су се укрштали језички наноси Пљеваља (Г. Ружичић, Д. Ђупић, Д. Бојовић), Ускока (М. Станић), Пиве и Дробњака (Ј. Вуковић) и Дробњачког корита (М. Шћепановић). На неки начин пирлиторско-ћиперовачки говорни тип са централним селом Врелима донекле је прелазни говорни тип. (Остојић 2009:139). Овај говорни тип као и дурмиторски говори уопште онај су дио источнохерцеговачких говора који припадају сјеверозападним црногорским говорима српскога језика. По цјелокупној структури својој овај говор, као и говор села Врела, припада најужој основици Вукова модела српског књижевног језика. Па ипак, као и у другим говорима уопште и у њему налазимо знатан број језичких особина које нијесу познате Вукову моделу књижевног језика (Ивић 1998:214).

II

4. Из расположивог материјала који сам скупио на терену у љетњим мјесецима 2007. 2008. и 2009. године по утврђеним дијалектолошким критеријумима издвојио сам за ову прилику само прилошке ријечи и изразе. Ова категорија ријечи у говору села Врела је врло разноврсна како по поријеклу тако и својом структуром односно структурном уобличеношћу најразноврснијим партикулама. Управо, често су у питању најразноврсније клишеиране и елиптичне реченице као њихови еквиваленти.

5. У овом раду прилоге групишем према поријеклу не занемарујући ни њихов семантичко-синтаксички карактер. Етимолошку групацију посматрам тако што прилоге унутар такве подјеле без посебног истацања групишем и према значењу на: прилоге за мјесто, прилоге за вријеме, прилоге за пут и простирање, прилоге за полазно мјесто кретања, прилоге за правац долажења и прилоге са значењем крајње тачке долажења. Посебно посматрам сложене прилоге настале од појединих израза, прилошке партикуле и сличне ријечи које се јављају у функцији прилога.

У нашем говору један исти прилог јавља се у више варијанти обиљежавајући исто или у нијанси различито. Такви су прилози:

- куд, куј, куда, кудар кудан, кудије, кудијен, кудијер; отуда, вуда, *овудије*, *овуддијен*, *овудијер*, *вудије*, *вудијен*, *вудијер*; *туда*, *тудијер*, *тудијен*, *тудије*; *онуда*, *нуда*, *онудијен*, *онудије*; *овамо*, *вамо*, *амо*.
- сад, сада, саде, садек, саден, тада, таде, тадар, *шаден*;
- отоле, отолен, отле, отлен, одатле, отале, отоле, отален, отален, одавле, одавлен, одавле / одавле, одавлен / одавлен;
- *йолако*, *полако*, *лагано*, *полагано*, *полаганце*, *најлак*, *понајлак*;
- *мало*, *маличко*, *помало*, *маешно*;
- *наокос*, *наокоске*, *наокоскер*;
- *овако*, *вако*, *евовако*, *оволико*, *волико*, *евоволико*, *оволишно*, *воишно*, *онако*, *нако*, *енонако*.

6. Познато је да су прилози врста ријечи која се изразито дијели између појмовних и функционалних ријечи. У овом говору посебно је из-

разита семантичка неограниченост код прилога за мјесто. Најчешће је присутна семантичка помијешаност код истог прилога. Прилози за мјесто и правац, на примјер, у Вукову моделу књижевног језика довољно су семантички разграничени. У овом говору семантичка издиференцираност присутна је такође код већине прилога. Тако, на примјер, прилог овдје означава мјесто (Ође е великазима), а прилог окудаправац (Окуда е јавио овце)

Неки прилози, међутим, иако су по својој природи семантички сасвим информативни често се јављају у другом значењу. Такав је, на примјер, прилог овамо. Овај прилог је изразито семантичке вриједности за правац (Доћерај овамо ту јагњад), али се у нашем говору јавља и са значењем мјеста (Сад је овамо добро).

7. Не чува се разлика ни међу прилозима који могу функционисати везнички гдје, куда, камо. Иначе, неки граматичари везнике сматрају посебном врстом прилога (Барић 1979: 65). Преовлађује употреба прилога гдје. Овај прилог је у потпуности истиснуо прилог камо или га можда у овом говору никада није ни било. Сасвим је, међутим, ријетка употреба прилога куда (Куј ћеш про ливаде? али и Куда ћеш проћерати овце).

Овдје се као и у пивско-дробњачком говору, што се види из примјера, јавља разлика између куда и кудије (Вуковић 1938-1939: 76). Први прилог употребљава се за "циљ радње глагола" (Куј си тако креенуо?), а другим прилогом се пита за пут и правац - Куда си данас шћеро овце? (Стевановић 1974: 942).

У говору Врела рећи ће се: Ђе си досад бијо (мјесто) Не знам ђе ћеш проливаде. (правац) за разлику од, на примјер, ускочког говора гдје ће се прилог куда употребити и за мјесто умјесто гдје: Не знам куда е њена ливада (Станић 1974: 127).

8. Замјенички прилози. - Сви наведени прилози уобличени су последице одређених фонетско-фонолошких промјена. Овдје су посебно карактеристични прилози с партикулама и тзв. замјенички прилозисложенице с речцама ево, ето, ено: одоле, одолен - Направио је пут одоле, Одоле су болан кренули; одале, одален - Пођи одале, Е има доста траве, Оддален су појавише облаци; еводоле / еводолен, еводале, еводален, еводален - Еводоле су пошли ђавољјем путем, Еводале се коси травапо оним брежинама, Еводален су отишли путем, Еводален крени из овиг стопа; Укосио е отолен нако два ес пласта, Донеси ми отолен грабуље; етотален, етотален, етотален - Донеси иг етотален, Доћерај ми иг етотален; оћен, евоћен - Доведиоћен оно двоје коња, Евоће иг доведи; онћен, ноћен, еноћен - Онћен би обоја грабуља, Ноћен је пе-шес шљива, Еноћен има троја карата.

- вудар, оудар, вудијер, оудијер: Накав чоек је вудар дошо, Оудијер јенака ђевојка дошла, Једног дана доћевудијер старичоек, Слазио е оудар.

- нудар, онудар, онудијер, енонудијер, енонудије: Да поведем коња нудијер, Онудар су овце отишле, Онудијер је дошло оно дијете, Дошли енонудијер ови двојца, Енонудијер се иде..

- овако, вако, евако, евовако: Овако јеџина ливада покошена, Вако се коси, Евако е оно сијено, Евовако ја рекнем њему.
- онако, нако, енако, енонако: Немој онако тражити никога, Нако треба орати, Енако је добро.
- оволико, волико, еволико: Снијела кокош оволико јае, Ти ћеш воликојести, благо мене, Ни еволико не море учињет.
- онолико, нолико, енолико, енонолико: О чем онолико говориш, Ноликосе поклањат свакоме, Не мокок ни еноликоучињет, Енонолико е ѿочињода коси.

9. И овдје је, као у говору Пиве и Дробњака (Вуковић 1938-1939: 76), а за разлику од Вука, извршена семантичка диференцијација замјеничких прилога куд, куде, куда, кудије, кудијер, кудијен. Замјенички прилог куд употребљава се када се пита за циљ радње управног глагола, а кудаза правац кретања: Куд идеш? *Наливаду*. Куд ћемо данас? *На* они таван. Ку ћеш? У они крај; Куда ћеш јутрос? Оним таваном дако ме гром убије.

Диференцијација је у истом смјеру извршена између некуд и некуда(некудијен и некудијер) и никуд и никуда: Идеш ли куда? Никуда. Куд ћеш сад? Никуд.

Нема, међутим, семантичке разлике између прилога откуд и откуда, свукуд и свукуда.

У говору Врела чују се прилози за вријеме: пошље и ѿотље, осаd, осада, осле, оселе, досад и досада, досле, доселе: Потље ћу га пуштити у кућу, Осада се немојпоклањати свакоме, Оселе немој никога питати, Досле сам га пито, а оселе нећу...

Варијанта послије изузетно је ријетка.

Придјевски прилози

10. У овом погледу имамо у говору Врела исту ситуацију коју је забиљежио Јован Вуковић за говор Пиве и Дробњака. Чују се прилози поријеклом од ном.- акуз. придјева средњег рода типа: удобно, лијепо, ружно или пак прилози од придјева на -ски: својски, паски, љуцки: Његова је така природа ђаволски ради, Љуцки даде нолике паре, Паски е погинуо у ови рат.

Чује се савим честоприлог придјевског поријекла најлак и понајлак у значењу полако. Иначе, овај прилог је постао од суперлативног префикса и придјева: Да понајлак поведем њинога коња, Обуци најлак ови зубун.

Именички прилози

11. Овдје се чује прилог ѿноћи (Било је, веле, прошло поноћи). Јован Вуковић је забиљежио само форму поноћа - поноћа је више (Вуковић 1938-1939:77).

Поред прилога поријеклом од инструментала јединине: зором, срећом, одом, сасрећоми овдје се, као и у осталим говорима дурмиторс-

ког подручја, чује и вала (књ. *хвала*) и *невала* (Вала ти за они капут, али ти невала што даде паре за лулу).

Ова ријеч се употребљава у различитим приликама са различитим значењима. Најчешће је у фразеологизму Богувала. Једно је значење у примјеру типа: Богу вала, ниједан није погинуо у ови рат, а друго у примјеру: Осто е без иђе ишта, па валае Богу.

Сасвим је друго значење у изразу вала е Богу од Богу вала. У првом случају се чује само при изразу саучешћа: Вала е Богу! Судбина е така. Било е велеиљаду на њену гробу. У другом случају се овај израз чује при радовању: Лиеп ли му е они ђетић, Богу вала. Богу вала нема никакве бoлести. А имамнако мало брава, Богу вала.

Чује се овдје и један устаљени израз у вези са именицом Бог: Валимога Бога, кујдио неки мој ножић, Валимо га свевишњег, чије ли су ово овце.

12. Прилози се и у овом говору карактеришу по својој хетерогености. Овдје се међу прилоге сврставају разнородне лексеме. Управо, ријеч је о уласку међу прилоге лексике из других врста ријечи. Сасвим су обичне, на примјер, и именице у функцији прилога. Тако, на примјер, именице: комад, сијасет, чудо, кастиг, звек и сл.су у функцији количинских прилога: Ишло смо комад кроз неку ливаду. Имало е сиасет народа. Има иг чудо. Било иг је кастиг. Изишло иг звек ове године.

13. Карактер прилошких израза, на примјер, за вријеме, имају и неке предлошко-падежне конструкције: Пријавите овце на вакат. Мусти овце на стругу. Оди из истие стопа, требаш ми. У томе ти пријавише овце.

Овакве предлошко-падежне везе су обичне и у функцији прилога за начин: Све му е з ђаволима. Он ти радис анђелима

14. Поред прилога и прилошких израза у овом су говору сасвим честе и модалне ријечи у функцији прилога: Сигурно осто е без иђе ишта. Залуду е ваш мал најбољи. Нањего му отприлике таки час. Он му збиља даде нолике паре. Био е заиста добар. И она е тобош платила.

Сложени прилози

15. У говору Врела чује се више израза који су у ствари сложенице синтагматског или реченичног поријекла у којима су ријечи сачувале свој облик, али не и значење. Такви изрази су:

Акобогда – Акобогда, рано јутрос, Акобогда имамо троја грабуља па на ливаду.

Будибокснама – Будибокснама, куд је, био е ође сво јутро, Будибокснама колик му е врат.

Бокснама – Бокснама, убио се васколик, Бокснама и анђели божи какав је дошо у лицу.

Амоздо – Амоздо ми коси, Амоздо људи.

Амосе – Амосе, покиснуо си, Амо се мали.

Тамосе – Реко ми е тамосе, а ја њему потамосе ти; Потамосе – Потамосе ђевојко.

Дољесе и зоресе - Амо ја ћу наљећ дољесе, Како се киша изли дољесе,
Запуцаше пушке горесе мало.

Ђемудраго -Људи почињу косити ђемудраго, Људи ви коседанас
ђемудраго.

Удобричас – Кудидете на воду удобричас, Ускако е ође удобричас.

Ђердотле – Милован учи добро ђердотле.

Какоће– Ишли смо кроз неку гору какоће на мос, Ливада му е повр
валова какоће мом дому.

Бржебоље – Одок богами бржебоље на ливаду, Отишо е бржебоље
без ништа.

Наштесрца – Јово пије грку каву наштесрца, Сркосам млијеко
наштесрца.

Прилошки изрази

16.У овом говору чује се често ријеч безбели коју нема Вук у свом
Рјечнику. Забиљежио ју је и Јован Вуковић у пивско-дробњачком говору
и у варијанти брезбели. (Вуковић 1938-1939:79). У Врелима се каже: Ти
ћеш безбели то јести, Безбели да би ми било мило да не пристане, Мене
се безбели дерну.

17.У Врелима се чујуипридјевии на ли прилошког карактера: арли,
батли, аирли, навакли трошкали, баксузли...(Вуковић 1938-1939:80).
Арли ми е било, Он не води рачуна о мене арлиби му било, Ко е они бат-
ли чоек, Он је батли оће њојзи да коси, Доведи она два аирли коња, Е баш
аирли двое јунади, Није он трошкали чоек, Таки је он свему иде баксуз-
ли, Ови двоица су баксузли.

Прилози партиципског поријекла

18. Овдје су бројниприлози партиципског поријекла. Јован Вуковић
о њима ништа не говори. Познати су, међутим, у говорима Колашина и
Мораче. (Пижурица 1981:174-175). Ја сам их биљежио и у другим селима
језерско-шаранског подручја. То су:

Неоџице – Све је џо учинио неоџице, Не шћах џиџи но неоџицеузек.

Оџрвице – Оџрвице сџао на ниске зране, Свадили су се оџрвице, Наџа-
ла га оџрвице.

Пуџимице. – Пуџимице иде на њега, Ођу вала пуџимице.

Пушџимице – Дошли из куће џа пушџимице,Избачи џе зрабуље
џушџимице.

Труџачке – Труџачке ће џреко нашијеџ враџа, Поџрчи џруџачке
нећеш ли га сџићи.

Наоџачке –Ломи се џо зредама наоџачке, Ођу ако умљеднем наоџачке.

Поџрчке – Поломио је џо вљеџар џоџрчке, Рачуно сам га ћеш
џоџрчкеизићи.

Шакачке – Ја сам му даво шакачке, Дађу му ако имаднем шакачке.

Главачке – Дошо он главачке једном познанику на конак, Не мош их шићерајти главачке.

Назадачке – Иде назадачкена овом лагу, Нећемо бљежати назадачке.

Трке – Трке ће косити шеницу, Трке ћеш ми то илајити.

Изајтрке – Убили суизајтрке једнога гада, Гађу га изајтркеда узму.

Пљешке – Јашем свога коња, а он иде пљешке, Ај сад па ћеш доћи пљешке, Не мош пљешке.

Неошнице – Неошнице доведоше једнога лудога.

Закључак

19. На основу спроведених истраживања може се рећи да поред тзв. правих прилога у овом говору јављају се и прилози различитог поријекла (именичког, замјеничког придјевског и сл.) Посебно су бројни прилози партиципског поријекла. Знатан их је број страног поријекла, најчешће турског. Мноштво их је удаљено од сфере по поријеклу и све их се више укључује у праве прилоге.

Облички су врло разноврсни и фонетско морфолошки уобличени разним речцама (куд, куддијен, куддијер)

Творбено су посебно интересантни тзв. сложени прилози од речца ево, ето, ено (еводолен, евотолен, еноудијер) и сви представљају врло занимљив морфолошко-синтаксички материјал. Врло су разноврсни сложени прилози и најчешће су у питању клишеиране и елиптичне реченице у прилошкој функцији.

У семантичком погледу за исте појмове и у истој функцији напоре до се употребљавају више облички разноврсних прилога. Разлике су најчешће у природи и типу партикуле која их уобличава. Уобичајено је у овом говору да семантичком вриједношћу исти прилог може по форми потицати од истих или различитих облика ријечи примарне категорије.

Поред разноврсних прилога врло је широка употреба у прилошкој функцији модалних ријечи и сличних израза другог карактера (арли, аирли, батли, баксузли, навакли).

ЛИТЕРАТУРА

Барић 1979: Е. Барић и др., Приручна граматика хрватско-српског књижевног језика, Школска књига, Загреб, 1-527

Вуковић 1938-1939: Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, Јужнословенски филолог XVII, Београд, 1-114.

Ивић 1998: П. Ивић, Преглед историје српског језика, Београд - Нови Сад, 1-348.

Остојић 2009: В. Остојић, Вокалски систем у говору села Врела, На извору Вукова језика – Зборник радова VI, Жабљак, 137-148.

Остојић 1996: Ђ. Остојић, Дробњак, народни живот и обичаји, Пљевља, 1-438.

Пижурица 1981: М. Пижурица, Говор околине Колашина, ЦАНУ, Титоград, 1-251

Ружичић 1927: Г. Ружичић, Акцентски систем пљеваљског говора, Српски дијалектолошки зборник III, Београд, стр. 115-178)

Стевановић 1974: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик II, НаучнаКњига, Београд, 1-942.

Станић 1974: М. Станић, Ускочки говор, Српски дијалектолошки зборник XX,(Београд, 1-259..

Vladimir Ostojić

ADVERBS AND THEIR FUNCTIONAL EQUIVALENTS IN THE DIALECT OF VILLAGE VRELA (ŽABLJAK)

Summary

In this paper, the author examined the morphological and syntactical characteristics of adverbs and words with adverbial function in the dialect of the Vrela village. In this dialect, the usage of different adverbs, modal words and similar phrases of another nature is very broad. They are very differentiated and, in their phonetic and morphological aspects, formed by a number of particles. From the point of view of word-formation, the so-called compound adverbs are of particular interest, and represent significant and unusual syntactical materiel.

Примљен фебруара 2013.

Прихваћен априла 2013.